

8833

Kopia från Institutet för språk och folkminnen, Accnr. 8833, A. Olsson, Dls

8833

KUNGL. UNIVERSITETETS BIBLIOTEK

UPPSALA

Landsmålsarkivet

Dalsland

Lerdal, Färgelanda

Högsäter, Röranda, Toyp

8833

Olsson, Agnes. 1935.

ULM:1 frigel. 19 Rödbröd och nödfoder.

11 bl. 40

Svar till Landsmålsarkivets frågelista 19.

Dalsland

Nödbröd och nödfoder.

Uppgifterna här hämtade från Valbo härad, Dalsland, mest från Färgelanda ^{Lerdals, Toyp. Ödeboås} (och Högsåters socknar. Någon enstaka uppgift ^{sida 8} från till Valbo härad angränsande trakt, Rölanda i Vedbo härad.

I. Inledande frågor.

I Lerdal kallades tiden mellan slåttorn och rågskörden, då spannmålsbrist uppstod hoggballet ibland olsmässekröken. Då kunde man bli matslätte.

I dessa orter kända och använda utdrygningsmedel och ersättningsmedel för mjöl äro: bark, agmar, haln, torkad potatiskål.

Sista gången bark här användes var troligen 1869, året efter "det svåra året 68", som var missväxtår.

Vid brist på foder kunde sägas, att "folk va rene eller slätte för för". Hjälpfoder kallades stöttefor. Utsvultna kor kallades i Lerdal skrelle kor och skrööle kor.

För att utdryga kreatursfodret användes i möd-
sider allmänt i Valbo härad björklöv, ^{rönnlöv,} asplöv, gran-
ris, vitmossa, ljung, hästgödsel och takhalm.

(Ovanstående från Lerdals s:n. Meddelare: Lovisa Svensson, född i Lerdal 1878.)

II Bark.

Till människoföda användes mest fallbark.

Att fåren gavs bark av asp.

Barken togs mest i savetia. Men även när som helst.
Arbetet att skilja barken från stammen kallades
att flå eller barka.

(Lerdal. Meddelare: Lovisa Svensson).

III. Barkens insamling och behandling.

Benämningen furuskarv är känd och torde ha betecknat innerbarken. Att säga sådant torde ha kallats att flå eller skava bark. Ordet furu avser hela trädet här.

Då minnena om barkbrödes tid här i orten synes mycket svaga, har det icke lyckats få någon tydlig beskrivning på hur barktagning tillgick.
(Lerdal. Lovisa Svensson)

IV. Barkmjöl och barkgrön.

De torkade barken först, så att den blev skör. En man i Färgelanda, född 1845^x, mindes, att de torkade sönder barken med en handskära och sedan malde den till mjöl på en handkvarn.

En annan man i Färgelanda^x omtalade, att hans far, som var född i Örne i Högsäters steken 1807, berättat delsamman, nämligen att barken maldes på handkvarn.

^x Karl Magnusson
född i Färgelanda
1845.

^x Magnus Utberg
född i Högsäters
1850.

I. Barkbröd.

Barkbrödet kallades nog mest barkekaka. Om sådana stektes i en panna, kallades de pannelomper. Barkmjölet blandades mest med havremjöl. Råg ansågs "storslaget". Det rördes nog mest ut i vatten, som kallades knuspa. Brödet bakades mest ut till tunna, ganska stora kakor. Dessa kunde vara 5 kvarter tvärsöver. Någon gång bakades "halvtjocka" kakor. Det tunna brödet kunde hängas på en bröjäll. Men oftare lades de på varandra i ruver. Barkbröd ansågs mest vara bukefylle. Sådant och annat mindervärdigt bröd kallades skält brö. Asp bark ansågs bota för gikt.

^{långt ä}

(Lerdal. Meddelare Lovisa Svensson f. i L. l 1878).

II Bröd av andra nödbrödsämnen än bark.

Under missväxtår, troligen 1868, i Färgelanda "mol de onekene te bannet", för att man skulle

få med så mycket som möjligt av matvårde utar rågkärvarna. För övrigt bakades drösebrö, agnebrö och halmebrö samt peteteriselompa.

Det sistnämnda brödslaget åstadkoms på så sätt att potatisblast torkades, quoddes sönder och blandades i mjölet.

(Färgelanda och Högsäter. Meddelare: Karl Magnusson f. i F-a 1845 och Magnus Utberg f. i H-r 1850)

VII. Andra nödsidsarrättningar än bröd.

En bonde i Färgelanda, själv född 1850^x, berättade, att hans far, som var född 1807 i Örne i Högsäter, hade en dagsverkskarl, som åt barkegröt i en bytta med sur mjölk.

^x Oravnämnde Magnus Utberg.

Av aquar kunde även kokas gröt. Av mällerslock kokades tjock gröt samt en slags soppa. Rorer kokades soppa på. Man repade även blåbärsris och åt. Näslékål kokades med vatten och salt och kanske ett köttben. Karlkistel och kuminblast användes till soppa och gröt. Grönkål kokades av potatisblast och rostkålsblast.

Tassvälling förekom. Kunde kallas blaskety ibland.

Man kokade i Färgelanda även soppa på färsk sill
1869 kokade man också där kål av potatisblast och mälle.

Högsäter A: M.
M. Utberg.

VIII. Bark som föder åt kreatur.

I Lerdal gavs på 60-70-talet asp-bark åt får och
åt getter. Andra minnen av bark till kreaturs-
foder synas omöjligt att uppbringa här. (Lerdal. Medd. Lovisa Svensson
f. i Lerdal 1878.)

IX. Andra nödfoderämnen.

Asplöv och römlöv gavs åt kor.

På hösten (ej så vanligt på våren) togs varjehanda
löv som bands i knippen. Dessa kallades lövkos-
far. De ^{ibland tjogar.} torkades och gavs åt får, kor och hästar.

* tjogar = knippen
med 20 kvistar i
varje.

Man kunde också ibland repa visset löv med
händerna eller med gripel eller riva. Sådant

gavs till blöter åt kor. En blöta är ett köfoder, bestående av hackad halm, hö,
mjöl och vatten.

Vilmossa användes i nödåren till blötor åt kor.

Ljung togs också till blötor åt kor. Torkad ljung hac-
kades och gavs till mat åt får och getter.

Frgl. 19

Landsmålsarkivet Uppsala 8833
Agnes Olsson. 1935.
DLS.

Ljungen skars oftast med handskävor. Men den kunde även slås av med lie. En bonde i Norra Bandene i Färgelanda, född 18⁴⁵/~~50~~, mindes, att han i sin ungdom slått av 40 lass ljung på en mosse där. (Färgelanda. Meddelare: Karl Magnusson, f. i Färgelanda 1845.)

Hästgödsel gavs åt svin och även åt kor i "sörpa". Man slog hett vatten över och blandade den med hackels (= smått sönderskuren halv). Hästgödsel ansågs mycket närande.

Takhalv har givits åt kreatur vid nödtider rätt allmänt. I Lerdal senast åtminstone till 1902.

Lerdal.
Meddelare: Oran-
nämnda
Lovisa Svensson

X. Minnen från nödår.

Beata Johansdotter i Färgelanda, född 1853, mindes från nödtiden på 1860-talet, att man på Stigens herrgård i Färgelanda kokade stora grytor mat. Gubbar, gummor och barn gingo dit och åt oärter, gröt och bröd. Så skedde också på gården Årbol

i samma socken (ungefär en mil från Stigen).
Folket gick växelvis mellan dessa ställen för
att få mat. De äto, så de blev sjuka. Try när
de fingo mat, så hade de inte magemål.
Många blevo liggandes i diken och var som hellet
och mådde illa. En som kallades "Floru-Olle" var
illa sjuk. (Fängelands Medd. Beata Johansdotter, f. i F-a 1853).

Erik Andersson, född 1860 i Rölunda, mindes från
barndomen vid nödåret 1868, att en korporalshust.
ru där var så utsvulten, att hon ville lägga sig
att dö, men grannar bistodo henne med mat,
tills maken kom hem från Gunnebo hed.
Han mindes också, att på ett torp under Kuse-
rud i Edeborgs socken blandades bark i brödet
någon tid efter 1868.

Samme man berättade, att hans far, född 1802,
sagt sig minnas, när de först började odla potatis
i hans hem i Rölunda. De kallades "grubber" och voro

av ett slag, som snart ruttade.

(Rölanda. Meddelare: Erik Andersson f. i Rölanda 1860).
vid 20 årsåldern inflyttad till Bdeborg.

Karl Magnusson, född i Färgelanda 1850 omtalade att året 1869 kostade en tunnna råg 31 riksdaler, vilket han ansåg vara dubbelt mot det normala priset.

Hans syster Britta hade ätit barkbröd. På ett torp under Olsängen i Färgelanda skördades 1868 blott en sättong råg. (Färgelanda).

Folket blev tjuraktigt och gav sig till att stjäla. En karl klippte av axen på den växande rågen på Dagsholm i Torp under patron Renströms tid. Denne man beskämde sig över tilltaget inför patronen och sade sig undra, vem som gjort detta. "Ja, säj om då, sa' patron - men han visste allt, vem då va'. Han sa enget mer om'et."

En gammal gomma, som bodde i Ellenöfjället (vid Ellenö herrgård i Torps s:n) hade inte fått mat på tre dygn.

"Då va en'te mas då"

= inte så gott. (Torps s:n. Meddel. Karl Magnusson f. i Färgelanda 1875)

I Lerdal lär en kvinna under nöd tid på 1870-talet ha tröstat sina hungrande barn med orden: "Gråt å bäija enle I ongar, ve ska gå te mor Britta på Nybygget å låne oss e skäppa mjsh å koke oss en stadege gröt, ss bfir dä mat i vort hus og".

(Lerdal. Meddelare: Charlotta Olsson f. i Lerdal 1864).

I Högsäter sades, att 1868 var ett törkår. Då blev havren inte högre än stoppenåler.

De fattiga gingo allmänt till de bättre lottade för att få mat. Det kunde då komma stora skaror.

I Högsäter förekom i mitten på 1800-talet (och kanske även något senare) den seden att, när ett par bestämt sig för gifte men voro fattiga, så begåvo båda sig ut på vandring i bygden. Kvinnan skulle gå fästemo och mannen gå kornfästing. Så kallades det. Detta betraktades icke alls som tiggeri utan motsågs med välvilja och väntan av bygdens folk. Kvinnan hade alltid en stor vit sehal, vari gåvorna uppsamlades och inknötos. Hon skulle ha lin, ull, garn

och dylikt, som passade för bosättningen. På denna reisa skal kunde man se, att det var en fästernö, som kom. Mannen skulle ha spannmål till att så opp det torp eller den lilla jordegendom, där de unga två skulle bosätta sig.

På denna vandring voro de alltid välkomna, var de kommo, och hävorna gaves med gott hjärta. (Högsäters Meddelare: Karl Andreasson f. i Högsäter 1843).

Färgelanda den 29 september 1935
Agnes Olsson
folkestollärrinna
adr. Färgelanda.